

O'Z SHAXSIY BYUDJETINI BOSHQARISHNING IJTIMOIIY-IQTISODIY VA PSIXOLOGIK ASOSLARI

Raxmonova Nilufar Xolmirzayevna

Baliqchi tuman 1-son texnikumi

Biznes asoslari fani o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada shaxsiy byudjetni boshqarishning mohiyati, uning iqtisodiy va psixologik jihatlarini ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Daromad va xarajatlarni rejalashtirish, jamg'arma shakllantirish hamda moliyaviy intizomni rivojlantirishning ahamiyati yoritiladi. Shaxsiy byudjetni boshqarishda moliyaviy savodxonlik, motivatsiya va ongli qaror qabul qilish mexanizmlarining roli ochib beriladi.

Kalit so'zlar: shaxsiy byudjet, moliyaviy savodxonlik, daromad, xarajatlari, jamg'arma, moliyaviy rejalashtirish, moliyaviy intizom.

SOCIO-ECONOMIC AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF MANAGING YOUR OWN PERSONAL BUDGET

Annotation

This article analyzes the essence of personal budget management, its economic and psychological aspects from a scientific point of view. The importance of planning income and expenses, creating savings, and developing financial discipline is highlighted. The role of financial literacy, motivation, and conscious decision-making mechanisms in managing a personal budget is revealed.

Keywords: personal budget, financial literacy, income, expenses, savings, financial planning, financial discipline.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ЛИЧНЫМ БЮДЖЕТОМ

Аннотация

В данной статье с научной точки зрения анализируется сущность управления личным бюджетом, его экономические и психологические аспекты. Подчеркивается важность планирования доходов и расходов, создания сбережений и развития финансовой дисциплины. Раскрывается роль финансовой грамотности, мотивации и механизмов осознанного принятия решений в управлении личным бюджетом.

Ключевые слова: личный бюджет, финансовая грамотность, доходы, расходы, сбережения, финансовое планирование, финансовая дисциплина.

Kirish

Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida shaxsiy byudjetni samarali boshqarish har bir inson hayotida muhim ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyat kasb etmoqda. Aholi daromadlarining manbalari va shakllari kengayib borayotgan bir paytda, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Shaxsiy byudjetni boshqarish nafaqat moddiy barqarorlikni ta'minlash, balki insonning ruhiy xotirjamligi va kelajakka bo'lgan ishonchini mustahkamlashda ham muhim omil hisoblanadi. Shaxsiy byudjet tushunchasi ma'lum bir davrda shaxs yoki oilaning daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi muvozanatni anglatadi. Byudjetni to'g'ri rejalashtirish orqali kutilmagan moliyaviy muammolarning oldini olish, jamg'arma shakllantirish va uzoq muddatli moliyaviy maqsadlarga erishish mumkin. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab insonlar daromadlariga mos kelmaydigan xarajatlar qilish, impulsiv iste'mol va moliyaviy intizomning yetishmasligi tufayli moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Moliyaviy savodxonlik darajasi shaxsiy byudjetni boshqarishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Moliyaviy bilimlarning yetarli emasligi insonlarning qarzga botishi, ortiqcha kreditlardan foydalanishi va jamg'arma shakllantira olmasligiga olib keladi. Shu sababli, shaxsiy byudjetni boshqarish masalasi nafaqat iqtisodiy, balki psixologik va ijtimoiy muammo sifatida ham qaralishi lozim.

O'zbekiston sharoitida aholining moliyaviy savodxonligini oshirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda moliyaviy madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar va tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Biroq shaxsiy byudjetni boshqarish bo'yicha individual ko'nikmalarni shakllantirish hali ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi shaxsiy byudjetni boshqarishning nazariy asoslari, metodlari va amaliy natijalarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot shaxsiy moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiluvchi samarali mexanizmlarni aniqlashga qaratilgan. Iqtisodiy tahlil va ijtimoiy-psixologik yondashuvlarga asoslandi. Nazariy metodlar doirasida shaxsiy byudjet, moliyaviy savodxonlik va moliyaviy xulq-atvorga oid ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Ushbu bosqichda byudjet tuzish modellari, jamg'arma strategiyalari va iste'mol xulq-atvori mexanizmlari o'rganildi.

Empirik tadqiqotda so'rovnoma va kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Respondentlarning daromad va xarajat tuzilmasi, moliyaviy maqsadlari va jamg'arma odatlari tahlil qilindi. Shuningdek, moliyaviy qaror qabul qilishda psixologik omillarning ta'siri baholandi.

Byudjet daromadlari tarkibi doimo bir xil emas, u har bir mamlakatning iqtisodiy shartsharoitlariga bogʻliqdir. Byudjet daromadlari tarkibining oʻzgarishi iqtisodiy jarayonlar dinamikasi bilan bogʻliq oʻzgarishlarni aks ettiradi. SHunday qilib, soliqlar va zayomlar oʻrtasidagi nisbatning zayomlar ulushi oshib borishi tomonga oʻzgarishi ishlab chiqarishning pasayganligi, jamiyatda isteʼmol va jamgʻarish oʻrtasidagi nisbat oʻzgarganligidan dalolat beradi. Byudjetning qayta taqsimlash funktsiyasi aniq maqsadli byudjet xarajatlariga tegishlidir. Davlat umumiy xoʻjalik subʼekti sifatida faoliyat yuritib, takror ishlab chiqarish jarayoni barcha ishtirokchilarining iqtisodiy manfaatlarini hisobga oladi, shuning uchun ham byudjet xarajatlari xoʻjalikning hamma tarmoqlari va sohalarini qamrab oladi. Milliy iqtisodiyotda makroiqtisodiy mutanosibliklarga rioya qilishga ehtiyoj alohida tarmoqlar, ijtimoiy soha, iqtisodiy hududlar, mulkchilikning turli shakllari, alohida xoʻjalik subʼektlarini byudjetdan moliyalashtirish hajmlarini boshqarishni taqozo etadi. Byudjetning nazorat funktsiyasi byudjet mablagʻlarining oʻz vaqtida va toʻliq tushishi va ularning maqsadli ishlatilishi ustidan davlat nazorati oʻrnatilishini nazarda tutadi.

Maʼlumotlarni qayta ishlashda statistik tahlil usullari qoʻllanilib, moliyaviy savodxonlik darajasi bilan byudjetni boshqarish samaradorligi oʻrtasidagi bogʻliqlik aniqlandi. Tizimli yondashuv asosida shaxsiy byudjetni boshqarishning iqtisodiy va psixologik jihatlari kompleks tarzda oʻrganildi. Shaxsiy byudjetni rejalashtirib yuruvchi shaxslarda moliyaviy barqarorlik darajasi yuqori boʻladi. Daromad va xarajatlarni aniq hisobga olish jamgʻarma shakllantirish imkoniyatini oshiradi va qarzga ehtiyojni kamaytiradi. Moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori boʻlgan respondentlarda impulsiv xarajatlar kamroq kuzatildi. Ular moliyaviy maqsadlarni belgilash va ularga erishish jarayonida ongli qarorlar qabul qilishga moyil boʻlishdi. Tadqiqot natijalari shuningdek, byudjetni boshqarish odati ruhiy xotirjamlik va kelajakka boʻlgan ishonchni oshirishini koʻrsatdi. Olingan natijalar shaxsiy byudjetni boshqarishning nazariy qarashlarini tasdiqlaydi. Moliyaviy intizom va ongli isteʼmol iqtisodiy farovonlikning muhim omili hisoblanadi. Moliyaviy savodxonlikni oshirish orqali aholining moliyaviy xulq-atvorini ijobiy tomonga oʻzgartirish mumkin. Psixologik omillar — motivatsiya, oʻzini nazorat qilish va maqsadga yoʻnaltirilganlik byudjetni boshqarish samaradorligiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi.

Davlat bozor iqtisodiyoti sharoitida byudjet daromadini shakllantirishning asosiy manbai hisoblangan soliqlar yordamida alohida tarmoqlarning, xoʻjalik yurituvchi subʼektlarning va jismoniy shaxslarning iqtisodiy faolligini ular ixtiyorida qoladigan pul mablagʻlari ulushini koʻpaytirish yoki kamaytirish orqali, tiyib turish yoki ragʻbatlantirish siyosatini amalga oshirish yoʻli bilan tartibga soladi va shu tariqa, iqtisodiy muvozanatni taʼminlaydi. Shu bilan birga, byudjet orqali byudjet tizimining darajalari oʻrtasida daromadlar qayta taqsimlanadi (subventsiyalar, transfertlar), hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajalarini tenglashtirish imkoniyati

yaratiladi. Byudjetning taqsimotchilik funktsiyasi davlat va hududiy hokimiyathamda boshqaruv darajalari bo'yicha markazlashtirilgan pul mablag'larini shakllantirish va undan foydalanish orqali yuzaga chiqadi. Davlat byudjeti yordamida tarmoqlar va mintaqalarni qo'llabquvvatlash yoki rivojlantirishga byudjet mablag'larini yo'llagan holda mamlakatning xo'jalik xayotini, iqtisodiy munosabatlarni boshqaradi. Iqtisodiy munosabatlarni boshqaradigan davlat ishlab chiqarish sur'atlarini maqsadga muvofiq kuchaytirishi yoki susaytirishi, kapitallar va xususiy jamg'armalar o'sishini tezlatishi yoki sekinlatishi, talab va iste'mol tuzilmasini o'zgartirishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, shaxsiy byudjetni boshqarish insonning moliyaviy barqarorligi va hayot sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, daromad va xarajatlarni rejalashtirish, jamg'arma shakllantirish va moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish orqali iqtisodiy xavflarni kamaytirish mumkin. Shaxsiy byudjetni samarali boshqarish nafaqat moddiy farovonlikni ta'minlaydi, balki shaxsning psixologik barqarorligini ham mustahkamlaydi. Shu sababli, moliyaviy savodxonlikni oshirishga qaratilgan ta'limiy va ijtimoiy dasturlarni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Толковый словарь современных бюджетных терминов. – М., 1999. – стр. - 15.
2. "Byudjet tizimi to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining 2000 yil 14 dekabrda 158-IIson Qonuni 3-moddasi.
3. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). *Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik — har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak*. Toshkent: O'zbekiston.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). *2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi*. Toshkent.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). *Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish bo'yicha metodik qo'llanma*. Toshkent. <https://cbu.uz>
6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2023). *Aholi daromadlari va xarajatlari statistikasi*. Toshkent. <https://stat.uz>
7. Abdurahmonov, O. A. (2020). *Makroiqtisodiyot*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
8. Qodirov, A. X. (2019). Moliyaviy savodxonlik va shaxsiy byudjetni boshqarish masalalari. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 2(4), 45–52.